SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİ
I
YESİPOV KRONİĞİ

Tercüme ve Notlandırma

Fatih ÜNAL-Murat ÖZKAN
Mesut KARAKULAK-Zafer SEVER
Harun ARSLANTÜRK

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1490
KÜLTÜR SERİSİ: 858

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

978-605-155-895-0 (tk)
ISBN: 978-605-155-896-7

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Tashih: Hüseyin Özdemir

Kapak Resmi: Yermak'ın Sibirya'yı Fethi (1895), Vasily Surikov.

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2020

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Fatih ÜNAL

Fatih Ünal 1968'de Kayseri'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kayseri'de tamamladıktan sonra, lisans (1992), yüksek lisans (1995) ve doktorasını (2000) İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümünde yaptı. 1993'te İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlayan Ünal, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfının desteğiyle 1995-1997 tarihleri arasında doktora çalışmaları için Kazakistan'da bulundu. Bu esnada Almatı Abay Devlet Üniversitesinde misafir öğretim elemanı olarak ders verdi. 2000 yılında Türkiyat Araştırmaları Enstitüsündeki görevinden ayrılarak yine Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı ile 2000-2003 yılları arasında Rusya Federasyonu, Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde bulundu. Başkent Kazan'da Türk Dünyası Kültür Merkezi müdürlüğü yanı sıra çeşitli üniversitelerde dersler verdi. 2004'te Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak göreve başlayan Fatih Ünal, halen bu görevine devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır. Başta Kazak Türkleri olmak üzere, İdil-Ural Türkleri ve Türk-Rus ilişkileri üzerine yayınlanmış kitapları, makaleleri ve devam eden çalışmaları vardır.

Murat ÖZKAN

1986 yılında Gebze'de dünyaya gelen Murat Özkan, aslen Erzurum ilinin İspir ilçesindendir. İlk, orta ve lise öğrenimini Darıca'da tamamlayan Özkan, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ordu Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2009 yılında mezun oldu. Aynı yıl Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2011 yılında Ordu Üniversitesi Tarih Bölümüne araştırma görevlisi olarak atandı ve 2012 yılında *"87/5 Numaralı Rus Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi"* adlı tez çalışmasıyla yüksek lisans eğitimini tamamlayarak bilim uzmanı olmaya hak kazandı. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda başladığı doktora eğitimini, 2017 yılında hazırlamış olduğu *"Çarlık Rusya'sının Türkistan'ı İşgalinde Bir Rus General: Mihail Dmitrieviç Skobelev"* adlı tez ile tamamladı. 2015-2016 yılları arasında doktora çalışmalarını yapabilmek amacıyla Ural Federal Üniversitesinde misafir araştırmacı olarak 1 yıl görev yaptı. Halen Ordu Üniversitesi Tarih Bölümünde Dr. Araştırma Görevlisi olarak görev yapan Özkan'ın başta Türkistan hanlıkları olmak üzere Rus askerî tarihi ve Türkistan'ın sosyal yaşamı üzerinde yayınlanmış pek çok makalesi vardır. Rusça ve İngilizce bilen Özkan'ın bu konular üzerinde çalışmaları devam etmektedir.

Mesut KARAKULAK

1986 yılında doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara'da tamamladı. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümünü 2009'da bitirdi. Yüksek lisans eğitimini Ordu Üniversitesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalında 2012'de tamamladı. Doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihi Kürsüsünde 2017'de bitirdi. Doktora çalışmaları yapmak üzere 1 yıl Rusya Ural Federal Üniversitesinde misafir araştırmacı olarak görev yaptı. Halen Ordu Üniversitesi Tarih Bölümünde Dr. Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. Birçok bilimsel dergide Rus denizcilik tarihi, Rusya tarihi ve Türkistan tarihi ile ilgili makaleleri yayınlandı. İngilizce, Rusça dillerini bilmekte olan Karakulak'ın hem yüksek lisans hem de doktora tezi Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir.

Zafer SEVER

Zafer Sever 30 Ağustos 1989'da Bayburt'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Bayburt'ta tamamladı. 2011 yılında Ordu Üniversitesi Tarih Bölümünden, 2015 yılında ise aynı üniversitenin Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı yüksek lisans programından mezun oldu. 2016 yılında Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne Tarih Bölümü doktora programına kayıt yaptırdı. 2017-2018 yılları arasında doktora çalışmaları ve Rusça eğitimi için Rusya'nın Nijniy Novgorod şehrinde Lobaçevski Üniversitesinde bulundu. Ayrıca Kazan, Moskova ve Petersburg'da araştırmalar yaptı. İdil-Ural Türkleri, Sibirya, Türk tarihi ve kültürü üzerine çalışmalarına devam etmektedir. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nin sekreterliğini yapmakta ve Ordu Üniversitesinde doktora eğitimine devam etmektedir.

Harun ARSLANTÜRK

1989 Ardahan/Çıldır doğumlu olan Harun Arslantürk, 2012 yılında Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2017 yılında yine aynı üniversitede Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında *"Letopis Sibirskaya (Sibir Vekayinamesi)'nin Çeviri ve İncelenmesi"* başlıklı teziyle bilim uzmanı unvanı almaya hak kazandı. 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Rusya Federasyonu'na bağlı Niyniy Novgorod şehrinde bulunan Lobaçevski Üniversitesinde dil eğitimi aldı. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora eğitimine devam eden Harun Arslantürk, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmakta olup İngilizce ve Rusça bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz 9
Kısaltmalar 11
Giriş 13
Savva Yesipov ve Kroniği Hakkında 19
Yesipov Kroniği'nin Kaynakları 23
Kroniğin Dinî-İdeolojik Kurgusu 25
Çeviri Metin ve Notlandırma 33
Kaynaklar 83
Dizin 86

ÖN SÖZ

Türklerin kadim yurtlarından biri olan Güneybatı Sibirya toprakları, Rusların hâkimiyeti altına girdiği XVI. asrın sonlarına kadar birçok Türk-Moğol ve Fin-Ogur kavimlerine ev sahipliği yapmıştır. Cengiz Han'ın kurduğu Türk-Moğol Devleti'nin ortaya çıkışıyla bu bölgede sonraları "Sibir Hanlığı" adıyla bilinen yeni bir Türk devletinin temelleri atılmıştır. Önce başkent Çinki'den (Çimgi/Tümen), Muhammed Han'ın tahta geçişi ve tam müstakil bir yönetime kavuştuktan itibaren ise başkent Sibir'den (İsker/Kaşlık) yönetilen Hanlık, yaklaşık üç buçuk asır varlığını devam ettirmiştir. Ne var ki Hanlığın ilk devirlerine ait bilgiler son derece yetersiz olduğu gibi Sibir hanlarının en tanınmışlarından olan Küçüm'ün hanlık yaptığı döneme ait yerel ve Türkçe kaynaklar da oldukça yetersizdir.[1] Sibir Hanlığı hakkında esas veriler Rus kaynaklarına dayanmaktadır. Bu bağlamda Rus Sibir kronikleri (Sibirskie Letopisi) önem arz etmektedir.

Sibir kronikleri; Volga atamanlarından Yermak Timofeyev ve yoldaşlarının Sibir Hanlığı topraklarına yaptığı seferleri, Sibir Hanı Küçüm'ün kuvvetleriyle girdiği savaşları, başkent Sibir (İsker) de dâhil olmak üzere Hanlık topraklarının işgalini ve tarihî Türk yurdunun Rus hâkimiyetine geçiş sürecini anlatan el yazma eserlerdir.

---

[1] Bunlar arasında Küçüm Han'ın şeceresiyle ilgili bilgi veren bazı kaynaklar; Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Türk'ün Soy Ağacı* (Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi*, Çev. Doktor Rıza Nur, Sadeleştiren Yunus Yiğit, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2009, s. 157), Kadir Ali Beg Celayirî'nin *Câmiü't-Tevârih'i* (Rysbek Alimov, *Kadir Ali Bek ve Camiü't-Tevarih'i Üzerine Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, Tenkitli Metin, s. 65a), Şehabeddin *Mercani'nin Müstefâdü'l-Ahbar'ı* (Şehabeddin Mercani, *Müstefâdü'l- Ahbâr Fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar,* Yay. E. N. Hayrullin, Çev. Mustafa Kalkan, Ankara 2007, s. 142) ve yine Küçüm Han Dönemi'nde Sibir'de dinî faaliyetler hakkında Rızaeddin Fahreddin tarafından yayınlanan bir risale (Hadi Atlasi, *Sibir Tarihı, Söyenbike, Kazan Hanlıgı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1993, s. 75-78) zikredilebilir. Atlasi'nin söz konusu eseri Türkiye Türkçesine Eser Havare tarafından aktarılmıştır (Bk. Hadi Atlasi, *Sibir Tarihi*, Çev. Eser Havare, TTK, Ankara 2016). Bu çalışmada Tatarca metin kullanılmıştır.

Bunların nüvesini, Yermak ve adamlarının Sibir'e çıkışlarından itibaren tuttuğu "Napisanie, Kako Priidoşa v Sibir…" (Sibir'e Nasıl Gelindiği…) notlarından oluşan ve "Napisanie" kısa adıyla literatüre geçmiş olan kayıtlar oluşturur. "Napisanie", Sibir Piskoposu Kipriyan'ın teşebbüsleriyle elde edilmiştir. Sibir'in ilk başpiskoposu olarak tayin edilen ve 1621-1624 yılları arasında Tobolsk'ta yaşayan Kipriyan'ın, Yermak'ın seferlerine katılan ve bu sırada halen hayatta olan kişilerden aldığı bu ilk kayıtların orijinali günümüze ulaşmamıştır. Kipriyan tarafından Tobolsk katedral defterine (sinodik) kaydedilen bilgiler, mevcut bütün Sibir kroniklerinin başlıca kaynağını oluşturmuştur. Bu kronikler içerisinde en meşhurları; *Yesipov Kroniği, Stroganov Kroniği* (*Neizvestnaya Letopis/Anonim Kronik*) ve *Remezov Kroniği*'dir (*Tobolsk Kroniği*). Bu kroniklerin farklı isimler altında çeşitli zaman dilimlerinde kayda geçirilmiş olan çok sayıda varyantı olduğu bilinmektedir.

Sibir Hanlığı ve bilhassa Hanlığın ortadan kaldırıldığı Küçüm Han Dönemi hakkında çoğu zaman hatalı, çelişkili, taraflı ve ön yargılı olmalarına rağmen son derece önemli bilgiler ihtiva eden bu kroniklere dair Rus bilim çevrelerinde ciddi incelemeler yapılmış, Çarlık Rusyası Dönemi'nde birçoğu neşredilmiştir. Bu kronikler, Hanlığın yegâne kaynakları olduğundan ve bu yüzden mukayese imkânı yetersiz kaldığından günümüze kadar üzerinde tartışmalar hep devam etmiştir. Slav tarih yazımı ve kilise gelenekleri ile koyu Hıristiyanlık taassubu belirgin bu kronikler, tartışmaları daha da derinleştirmiştir. Kroniklerde yazım birliğinin olmaması, varyantların yazıldığı dönem itibariyle farklılık arz etmesi modern dönem araştırmacılarını hayli zorlamıştır. Türk tarihinin muğlak bir dönemini yansıtan bu kaynaklar şimdiye kadar Türkçeye aktarılmadığı gibi Sibir Hanlığı üzerine yapılan araştırmalar ve yazılan eserlerde de çoğu zaman ihmal edilmiştir. Sibir kroniklerinin Türkçe yayınlanması Türk bilim çevrelerinde Sibir Hanlığı ve Batı Sibirya hakkında yeni bilgilere ulaşılmasına, yeni araştırmalara ve tartışmalara imkân sunacaktır.

Ordu 2020

GİRİŞ

Sibir Hanlığı; Batı Sibirya'da Tobol, Tura, İşim ve İrtiş nehirleri ile sınırları kesin tayin edilemeyen civar illeri ve ulusları içine alan bölgede hüküm sürmüş bir Türk-Tatar hanlığı'dır. Hanlığın temelleri Batı Sibirya'nın Moğol hâkimiyeti altına girişiyle atılmış ve Ruslar tarafından işgal edildiği XVI. asrın sonlarına kadar varlığını devam ettirmiştir. Tarihî rivayetlere göre Cengiz Han, bölgenin yönetimini yerel idareciler neslinden gelen Taybuga'ya bırakmış, onun ölümünden sonra oğlu Hoca Han, ardından Mar Han başkent Çingi Tura'da (Tümen) hüküm sürmüşlerdir. Hanlık bir müddet Şîbanioğullarından İbak'ın (Rus kroniklerinde Upak) hâkimiyetine geçmiş ise de Taybugaoğullarından Muhammed, İbak Han'ı öldürmüş ve Sibir Hanlığı'na hâkim olmuştur. Kazan Hanlığı'nın ve Nogay Orda'nın tehdidi dolayısıyla Çingi Tura'yı terk edip İrtiş Nehri boylarına göç eden Muhammed Han burada günümüzdeki Tobolsk şehri yakınlarında bulunan ve eski bir yerleşim yeri olan İsker (Sibir/Kaşlık) şehrini imar ederek Hanlığın yeni yönetim merkezi haline getirir. Muhammed Han'ın ölümünden sonra bir süre Kasım ve Angiş hanlar ve onların ardından 1530'lardan itibaren aynı sülaleden Yâdigâr Han ve kardeşi Bekbulat Sibir Hanlığı'nda hüküm sürerler.[1] Kazan ve Astarhan hanlıklarının Ruslar tarafından işgali Sibir Hanlığı'nın kaderinde de mühim siyasi tesirlere sebep olur ve Hanlık batıdan Rus Çarlığı'nın komşusu haline gelir.

Şîbanioğullarının Sibir Hanlığı'nı tehdit etmesi ve taht iddiaları karşısında Yâdigâr Han IV. İvan'a müracaat ederek Rusya'nın metbuluğunu tanır. Şîbanioğullarından Küçüm Han 1563'te Sibir Hanı Yâdigâr ve kardeşi Bekbulat'ı öldürerek Sibir Hanlığı'nı ele geçirir. Küçüm Han; iktidarının ilk dönemlerinde Rusya ile karşılıklı dostane münasebetleri, Yâdigâr Han'dan devraldığı metbuluk ilişkileri çerçevesinde sürdürmüştür. Ancak samimiyete ve sadakata dayalı olmayan ve karşılıklı çıkarlara dayanan bu ilişkiler; 1573'te Çar İvan'ın gönderdiği Tretyak Çebukov adlı bir elçinin, bu sıralarda Rusya'ya

[1] Hadi Atlasi, *Sibir Tarihı, Söyenbike, Kazan Hanlıgı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1993, s. 35-42.

tâbi Ostyakları cezalandırmakla meşgul olan Küçüm'ün yakınlarından Muhammed Kul tarafından öldürülmesi üzerine kopma noktasına gelir.[2] Rusya bu sıralarda Volga boylarında Kozak çetelerinin baskınları dolayısıyla ticari emniyeti sağlamakla meşgul olduğundan Sibir Hanlığı ile sorunlarını tehir etmek zorunda kalır.

Küçüm Han idaresindeki Sibir Hanlığı, bu dönemde İslam dininin Sibirya'da yayılmasında büyük çaba içerisinde olmuştur. Önceleri Buhara'dan ve Kazan'dan gelen Müslüman din adamlarının Sibirya'da İslam dinini yayma faaliyetleri Sibir halkları arasında karşılık bulmuş ise de bu istikamette asıl faaliyetlerin Küçüm Han'ın teşebbüsleriyle gerçekleştiği biliniyor. Bu dönemde Buhara Hanı Abdullah'a müracaatla Sibirya'ya askerî destek ve din adamları getirildi. Ancak bu faaliyetler başkent İsker ve çevresinde etkili olabildi. Sibirya'nın uzak bölgelerinde Şamanist inanışlara mensup uluslar ve hatta bazı Türk-Tatar kavimleri Rusların hüküm sürdüğü dönemlerde vaftiz edildikleri tarihe kadar eski inanışlarını devam ettirdi.[3]

Küçüm Han'la birlikte Sibirya'da dinî-kültürel değişim sürecini başlatan bu faaliyetler Don-Volga Kozaklarından meşhur yağmacı Ataman Yermak ve yoldaşlarının Sibir Hanlığı'na yönelik seferleriyle sona erdi. Asıl vatanı Don ya da Kama Nehri boyları olduğu sanılan Yermak'ın sıradan bir yağmacı olması dolayısıyla geçmişi fazlaca bilinmiyor.[4] Kazan ve Astarhan hanlıklarının yıkılışından sonra Ruslar

---

[2] Tretyak Çebukov, Kazak Ordalarıyla ticari ilişkileri güçlendirmek isteyen Stroganovların ricası üzerine Moskova tarafından Kazaklara elçi olarak gönderilmiş, ancak Kama Nehri yakınlarında henüz yolda iken Temmuz 1573'te Muhammed Kul tarafından öldürülmüştür. Aleksey Levşin, *Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, 2. Kısım, S. Peterburg 1832, s. 48; Atlasi, *Sibir Tarihı*, s. 67-74.

[3] Gerard Friderik Miller, *Opısanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena*, Akademiy Nauk, Sanktpeterburg 1750, s. 54-56.

[4] Buzunov yazmasında yer alan bir rivayete göre Yermak'ın dedesi Aleninoğlu Afonasey Grigoreviç olup Suzdallı bir köylüdür. Bu kişi ailesini geçindirebilmek için Voladimir'e göç etmiş, burada eşkıyalara yamaklık yaparak oğulları Rodion ve Timofey'i yetiştirmiştir. Dede Afonasey, Muromsk ormanlarında yakalanmış ve hapse atılmıştır. Daha sonra hapisten kaçmaya muvaffak olmuş; karısı ve çocuklarıyla Yurevets Povolskiy'e gelmiş, orada ölmüştür. Oğulları Rodion ve Timofey yaşanan kıtlık üzerine Çusovaya Nehri civarına gelerek Stroganovlara sığınmıştır. Rodion'un Dimitri ve Luka, Timofey'in ise Gavrilo, Frol ve Vasili isminde oğulları olmuş. Vasili güçlü kuvvetli biri olduğu için Kama ve Volga nehirlerinde Stroganovların teknelerinde çalışmış, cesur biri haline gelmiş. Stroganovların hizmetin-

Don-Volga hâkimiyetini ve bölgenin güvenliğini yeterince sağlayamamış olduğundan otorite boşluğu oluşan bölgelerde Rusya içlerinden kaçıp gelen ve buralarda yol kesen, yağma yapan büyük eşkıya çeteleri ortaya çıkmıştı. Bu tarihlerde merkezî hükümetlerin elinin yeterince uzanmadığı Don-Volga boyları; eşkıyaların en rahat barınabileceği, yağma ve baskınlarla maişetlerini kazanabileceği yerler haline gelmişti. Moskova yönetimi, Don ve Volga boylarında yağmacılık yapan; İran'dan, Orta Asya'dan gelen ticaret kervanlarına, elçilik heyetlerine baskınlar düzenleyen bu çeteleri cezalandırmak için 1577'de İvan Muraşkin komutasında bir askerî kuvveti bölgeye sevk etmiş, bunların bir kısmı ölümle cezalandırılmıştı. İçlerinde Çar'ın ölüm fermanı çıkardığı atamanlardan Yermak Timofeyev'in, İvan Koltsov'un[5] ve daha başkalarının da bulunduğu büyük bir kısmı ise kaçarak kurtulmuştu.[6] Bu kaçaklar Kama Nehri boyunca çıkıp Çusovaya Nehri ağzına yakın bir yerde Stroganovlar tarafından kurulmuş olan Kergedan şehrine ulaştılar. Bir yıl kadar burada kalan Yermak ve yoldaşları Stroganovlar tarafından askerî destek ve mühimmatla takviye edilerek 1581 yılı yazında Çusovaya Nehri boyunca Ural Dağları istikametinde harekete geçtiler.[7] Sadece yağma ve talan gayesiyle yola

---

den ayrılarak kendisine katılan küçük bir grupla yağma faaliyetlerine başlamış ve zamanla "Yermak" adını ve "ataman" unvanını almıştır. Bk. "Yesipovskaya Letopis Po Buzunovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 305-306 (Bundan sonra, YSP. LTP. BZN. SPS).

5 Kaynakta "İvan Koltsov" şeklinde yer alan atamanın ismi kimi zaman "İvan Koltsov" şeklinde yazılmaktadır.

6 Nikolay Mihayloviç Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskago*, IX, Sanktpeterburg 1843, s. 223-224.

7 Miller, *Opısanie Sibirskago Tsarstva*, s. 91-97; Hadi Atlasi, *Sibir Tarihı*, s. 53-56. Yermak ve yoldaşlarının Stroganovlar tarafından Rusya adına Sibir Hanlığı'nı ele geçirmek üzere desteklenip sevk edilmeleri konusunda Sibir kronikleri çelişkili bilgiler vermektedir. *Stroganov Kroniği* Sibir'in ele geçirilmesinde büyük payın Stroganovlara ait olduğunu ileri sürerken, *Yesipov Kroniği* dinî-ideolojik kurgu yaparak Yermak'ı Tanrı tarafından kutsal bir dava uğruna seçilmiş biri olarak gösterir ve Stroganovlar konusunda sessiz kalır. Karamzin, Yermak ve yoldaşlarını Stroganovların davet ettiğine işaret ederek Stroganovlara büyük pâye verir ve Semen, Maksim, Nikita ile Yermak'ı kastederek "Üç tacir ve Volga eşkiyalarından kaçkın bir ataman, Çarlığın talimatı olmaksızın İvan adına Sibir'i ele geçirmeye cesaret ettiler," diyerek Sibir Hanlığı'nın nasıl zapt edildiğini özetler (Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskago*, IX, s. 219, 223-224). Kroniklerden yola çıkan araştırmacıların bir kısmı bu görüşleri desteklerken bir kısmı da Stroganovların Yermak ve

ÇEVİRİ METİN
VE
NOTLANDIRMA

SİBİR VE SİBİR'İN ZAPTI

Ataman Yermak Timofeyev'in bir araya getirip komuta ettiği cesur, kusursuz ve kendisi gibi kutlu bir davaya inanmış Rus birliğinin Sibirya topraklarını Tanrı'nın inayeti ile ele geçirmesi…

Sibir'de kâfirlerin[1] hükümdarlığının başlaması, Sibir isminin kökeni ve Tanrı'nın inayetiyle Ortodoks Hıristiyan Rus birliğinin Rus Hükümdarlığı için bir miras olarak Sibir'i nasıl ele geçirdiği, Murtaza oğlu Küçüm[2] Han'ın nasıl mağlup edildiği, Ataman Yermak Timofeyev'in bir araya getirip komuta ettiği Rus ordusunun kahramanlık ve cesareti, Sibir topraklarında şehirlerin ve Ortodoks kiliselerinin kurulması, mukaddes değerlerimizin en önemlilerinden kutsal Bakire Meryem'in mucizeleri, soyumuzun ve bu günlerimizde ve neslimiz adına onların gerçekleştiği yer, tüm bunlar ve diğer konuların her biri tarafımca bölümlere ayrıldı ve böylece hepsi zorluk çekmeden incelenmesi için kolaylaştırıldı.

Sibir Hanlığı ve sultanları ile ilgili topladığım bilgileri *Tatar Kroniği*'nde yer alan bilgilerle karşılaştırdım ve 3 veya daha fazla güvenilir kişiyle yüz yüze görüşerek teyit ettirip çalışmama ekledim.

---

[1] Kronikte "Besermen" (бесерменъ) şeklinde yazılan kelime diğer kroniklerde ve eserlerde farklı biçimlerde de yazılmıştır; "Beserman", "Besurman", "Besorman" (YSP. LTP. UND. SPS, s. 171, 174, 226); "Biserman", "Busyurman" (YSP. LTP. PGD. SPS, s. 272); "Busormen" (STR. LTP. SPSK. SPS, s. 1). Rusçada özellikle Müslümanları, Asyalıları, Türkleri ifade etmek amacıyla kullanılan Busurman terimini Manas Destanı'nda yer alan İslami unsurlarda da görmek mümkündür. "Kapırminen Busurman", "Busurman colun açamın", "Busurman kulu boluğlu" gibi ifadeler yer almaktadır (Bk. Wilhelm Radloff, *Manas Destanı*, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Türksoy Yayınları, Ankara 1995, s. 18). Lerberg, bu sözcüğü "Bisermin" şeklinde yazar ve Müslümanların kastedildiğini belirtir (Bk. A. H. Lerberg, *İzsledovaniya, Slujaşıe K Obyasneniyu Drevney Russkoy İstoriy*, Sanktpeterburg 1819, s. 85). Ayrıca kroniklerde hem Müslümanlar için hem de Hıristiyan Ortodoks olmayan Tatar, Ostyak, Vogul gibi Sibir kavimleri için "Agaryan" (Agrian), "Pogane" (Pagan) terimleri de sık sık kullanılmıştır.

[2] Küçüm Han'ın babası Murtaza'nın ismi konusunda Rus kroniklerinde yazım birliği yoktur. Sıçev yazmasında Kuçyum Martazeev "Кучюм МартазЂев"; Undol yazmasında Kuçum Murtazaev "Кучум Муртазаев" (YSP. LTP. UND. SPS, s. 172); *Stroganov Kroniği*'nde ise Murtazeli "Муртазелі" şeklindedir (STR. LTP. SPSK. SPS, s. 1).

1. Başlık: Sibir Ülkesi
2. Başlık: Sibir Hükümdarları ve Sultanları
3. Başlık: Sibir Adının Kökeni
4. Başlık: Diğer Sibir Sultanlarının İdaresi
5. Başlık: Küçüm Han
6. Başlık: Küçüm Han'ın İnancı
7. Başlık: Yermak ve Diğerlerinin Sibir'e Gelişi
8. Başlık: Yermak ve Diğer Kozakların Sibir'e Gelişi
9. Başlık: Karaçi Ulusu
10. Başlık: Kozakların Tedbir Önerileri ve Telkinleri
11. Başlık: Çuvaş Burnu Önündeki Savaş
12. Başlık: Küçüm Han'ın Kaçışı
13. Başlık: Ataman Yermak ve Beraberindekilerin Şehre Gelişi
14. Başlık: Tatar ve Ostyakların Yermak ve Yoldaşlarının Sibir Şehrine Gelişi
15. Başlık: Kozakların Tatarlar Tarafından Öldürülmesi
16. Başlık: Çar'a Moskova'ya Sounç Gönderilmesi
17. Başlık: Tatar Senbahta'nın Gelişi ve Sultan Muhammed Kul'un Esir Alınması
18. Başlık: Buhara'dan Sultan Seydak'ın Gelişi ve Karaçi'nin Küçüm Han'dan Ayrılışı
19. Başlık: Şehirlerin ve Ulusların Ele Geçirilmesi
20. Başlık: Moskova'dan Sibir'e Voyvodaların ve Askerlerin Gelişi
21. Başlık: Sultan Muhammed Kul'un Moskova'ya Gönderilmesi
22. Başlık: Karaçi'den Elçilerin Gelişi ve Kozakların Onursuz Karaçi Tarafından Katledilmesi
23. Başlık: Tatar Karaçi ve Diğer Tatarların Sibir Şehri Önlerine Gelişi
24. Başlık: Yermak ve Diğer Kozakların Küçüm Han Tarafından Katledilmesi
25. Başlık: Yermak ve Beraberindekilerin Katledilmesinin Ardından Geriye Kalan Kozakların Kaçışı
26. Başlık: Küçüm Han'ın Oğlu Sultan Ali
27. Başlık: Voyvoda İvan Mansurov ve Askerlerinin Moskova'dan Sibir'e Gelişi

28. Başlık: Ostyakların Şehrin Önüne Gelişi

29. Başlık: Ostyak Putu

30. Başlık: Voyvoda Vasiley Sukin ve İvan Myasnov ile Birlikte Birçok Kişinin Bölgeye Gelişi

31. Başlık: Tobolsk Şehri, Kuruluşu, Kiliselerin İnşası, İdaresi ve Başşehir Yapılması

32. Başlık: Sultan Seydak ve Kazak Orda Sultanı ve Küçüm Han'ın Karaçisinin Ele Geçirilmesi ve Diğerlerinin Öldürülmesi

33. Başlık: Sultan Seydak ve Kazak Orda Sultanı ile Karaçi'nin Moskova'ya Gönderilmesi

34. Başlık: Küçüm Han'ın Ölümü ve Öldüğü Yer

35. Başlık: Tanrı'ya Şükür

36. Başlık: Kroniğin Düzenlenmesi ve İlaveler

37. Başlık: Kardeşleri ve Yoldaşlarıyla Birlikte Yermak'a Kazak Sinodiği; Onların Büyük, Orta ve Küçük Derece ile Onore Edilmesi

1. BAŞLIK
SİBİR ÜLKESİ

Sibir, Rusya'nın idari merkezi olan Moskova'nın kuzeybatısına doğru neredeyse 13.000 verst[1] büyüklüğünde bir alanı kapsar. Bu hükümdarlık Rus ve Sibir toprakları arasında, yükseklikleri Tanrı'nın "ol" demesiyle yaratılmış gökyüzündeki bulutlara kadar ulaşan ve sanki bir şehrin güçlendirilmiş duvarları gibi dikilen bir dağlık alanda bulunmaktadır. Bu bölgede sedir, çam ve diğer bazı çeşitli ağaçların yetiştiği ormanlar bulunmaktadır ve insanoğlunun giyim, süslenme ve diğer tüketim ihtiyaçlarını karşılayacak türde çeşitli vahşi hayvan türleri yaşamaktadır. Bunlardan yenilebilir olanlar geyik, elk, tavşandır; tilki, samur, kunduz, porsuk ve sincap gibi bazı türler ise giyim, kuşam ve süslenme için kullanılabilmektedir. Şakıyan kuş türleri, çok çeşitli çiçekler ve otlar; bazıları Rus Çarlığına bazıları Sibir topraklarına doğru akan nehirler; sularıyla sert kayaları dahi aşındıran engin ve göz alıcı Tanrı vergisi nehirler ve bunların tatlı sularında yaşayan çeşit çeşit bol miktarda balıklar... Bu nehirlerin havzalarında tarım için verimli alanlar ve hayvancılık için uçsuz bucaksız meralar.

Sibir topraklarında akan ilk nehir Tura Nehri'dir. Bu nehir boylarında idollere tapınan kendilerine ait bir dilleri olan Vogul[2] adlı bir halk yaşamaktadır. Bu nehrin sularına Tagil ve Nitsa nehirlerinin suları karışır ve üç nehrin birleşmesinden oluşan yeni nehrin adı da antik dönemlerden beri Tura olarak adlandırılmaktadır. Sibir toprakları üzerinde süzülen bu nehrin kıyılarında Tatarlar[3] yaşamaktadır. Tura Nehri daha sonra Tobol Nehri ile birleşir. Tobol Nehri de İrtiş Nehri ile birleşir. İrtiş ise Ob olarak adlandırılan büyük bir nehre doğru akar. Bu nehirlerin boylarında birçok pagan halk yaşamaktaydı. Bunlar: Tatarlar, Kalmıklar,[4] Moğollar,[5] Pegaya Orda,[6] Ostyaklar,

---

[1] 1,0668 km'ye denk gelen eski bir Rus uzunluk ölçü birimi.

[2] Воруличи (Voguliçi). Rusya'nın Hanti-Mansi Özerk Bölgesi'nde, Sverdlovsk'ta, Ob Nehri çevresinde yaşayan, günümüzde Mansi adıyla bilinen topluluğun eski ismi.

[3] Тотаровя (Totarovya); *Remezov Kroniği*'nde "Tatar" şeklinde geçer. Bk. RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 316.

[4] Колмыки (Kolmıki); *Remezov Kroniği*'nde "Kalmıki" şeklinde geçmektedir (Bk. RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 316). Oyrat boylarından Moğol halkı.

[5] Мугалы (Mugalı); *Remezov Kroniği*'nde "Mungalı" şeklindedir. Bk. RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 316.

[6] Miller, Pegaya Orda'nın Ob Nehri'ndeki Baraba bozkırları tarafında yaşayan bir

Samoyedler[7] ve diğer putperestlerdir. Tatarlar, Muhammed kanunlarına bağlıdır. Kalmıkların kanunu ya da atalarının dinî inancı ve gelenekleri hakkında herhangi bir eser okumadığım veya araştırmaya rastlamadığım için neye inandıklarını bilmiyorum. Pegaya Orda, Ostyaklar ve Samoyedler ise bir dine sahip değiller ancak idollere tapıyorlardı. Evlerinde büyücülükle uğraşarak Tanrı'ya kurban sunuyorlar, idollere hediyeler vererek beyhude yere Tanrı'ya ibadet ediyorlardı. Böylece idollerin onların evlerine bereket getireceğine inanıyorlardı

Semavi bir dine inanmayan bu insanların tanrıları, onlara kuşlar, vahşi hayvanlar ya da bitkiler konusunda ne yiyip ne yemeyeceklerini emretmemiş; bu yüzden onlarda kendilerine ait bir haram/helal kavramı oluşmamıştır. Cennetteki Tanrı'yı tanımamaları, onun yasalarını bilmemeleri ve de Tanrı'ya inanmalarını telkin edenleri dinlememeleri onların vahşi yaratıklar gibi çiğ et yemelerine, vahşi hayvanların ve sürüngenlerin etlerini tüketmelerine, kan ve diğer iğrenç şeyler içmelerine, ot ve kökleri yemelerine sebep olmuştur.

Ostyaklar balıklardan, Samoyedler ise Ren geyiğinden kıyafetler giyerler. Ostyaklar köpeklerini, Samoyedler ise Ren geyiklerini koşumlara takarak seyahat ederler. Büyük Ob Nehri Mangazey Koyu'ndan denize dökülür. Bu nehir kuzeydeki okyanusa iki ağızdan dökülmektedir. Bu ağızlarda buzullar eski zamanlarda olduğu gibi güneşten etkilenmez, insanoğluna geçit vermezdi.

2. BAŞLIK
SİBİR HÜKÜMDARLARI VE SULTANLARI

Bu bölgede İşim olarak adlandırılan nehir, daha önce zikrettiğim İrtiş Nehri ile birleşir. İşim Nehri kenarında Muhammed'in dinine

halk olduğu görüşünü nakleder (Bk. Miller, *Opısanie Sibirskago Tsarstva*, s. 280). Pegaya Orda'nın Orta Ob'da, Surgut kasabası etrafındaki alan olduğu, burada dev boyutta atlar yetiştiren bir halkı tesmiye ettiği, ayrıca Samoyedlerle ittifak halinde bulundukları bilinmektedir. Bk. Armstrong, *Yermak's Campain in Siberia*, s. 65.

[7] Самоядь (Samoyad); *Remezov Kroniği*'nde "Samoyed" şeklinde geçmektedir (Bk. RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 316). Metinde *Samoyedler* olarak geçen halk Ural'ın Fin-Ogur koluna mensup olup Ural'ın batı ve doğusunda bulunan tundralarda yaşıyorlardı. Batı Sibir ülkesi halkları için Bk. İlyas Topsakal, *Sibirya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ötüken, İstanbul 2017, s. 54.

mensup *On*[8] adında bir han hüküm sürmüştür. Daha sonraları On Han'ın hüküm sürdüğü ülkede sıradan insanlar içerisinden Çin-

[8] Rus Sibir kronikleri Sibir Hanlığı'nın ilk kurucusu olarak tarihçiler tarafından müttefiken kabul edilen Taybuga'nın babası hakkında birbirinden farklı, hatalı, çelişkili isim ve bilgilere yer verirler. *Yesipov Kroniği*'nde "Tsar On" (Царь Онъ); *Yesipov Kroniği*'nin Pogodin yazmasında bahsi geçen bu "On Han" Muhammedî kanunlara bağlıdır (Bk. YSP. LPT. PGD. SPS, s. 272). *Stroganov Kroniği*'nde adı "İvan" şeklinde kayıtlıdır. Burada İvan Tatar asıllıdır ve Müslümandır (Bk. STR. LTP. SPSK. SPS, s. 11). Karamzin, *Stroganov Kroniği*'nin farklı yazmalarında söz konusu ismin "İvak" şeklinde yazıldığını, Müslüman ve Nogay menşeli olduğunu nakleder (Bk. Nikolay Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskago*, (dipnot 644), s. 143). *Remezov Kroniği*'nde "Onsom Han" (Онсомъ Ханъ) ismiyle geçer ve Kızıl-Tura'da yaşar. Yine aynı kaynağa göre "Onsom Han"dan sonra "İrtışak" adında biri hüküm sürer ve onun hâkimiyet sahası sınırsızdır (Bk. RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 318). Kroniklerin verdiği bilgileri tenkit eden Miller; "On", "İvan" ya da "Onsom" adıyla bilinen hanın yaşadığı yer olan Kızıl-Tura'da herhangi bir şehir kalıntısına rastlamadığını belirtir ve söz konusu kişinin Sibir'de küçük bir kabilenin beyi olabileceğini zikreder (Bk. Miller, *Opısanie Sibirskago Tsarstva*, s. 37-41). Yesipov eserinde bazı Tatar kroniklerini ve sözlü anlatımları kullandığından bahseder. Bahsettiği bu eserlerin Cengiz Han'ın başlarda müttefik olup sonradan hasım hale geldiği Kereyid Hanı Ong Han'la girdiği mücadeleye dair verdiği bilgilerle ilişkili olmalıdır. Kanaatimizce de kroniklerin "On", "Onsom" ya da "İvan" şeklinde zikrettiği kişi Kereyid Hanı "Ong Han" olmalıdır (Ong Han'ın Çince kaynaklarda Wang Han/Van Han şeklinde geçmesi dolayısıyla *Stroganov Kroniği*'nde söz konusu Van, İvan şekline dönüşmüş olabilir). Ancak Ong Han'ın tek oğlu olduğu ve isminin Sanggum olduğu (Biricik oğlum Sanggum…) bilinmektedir (Bk. *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara 2010, s. 64, 87). Lerberg ise bu konuda çok farklı bilgiler verir ve değerlendirmeler yapar. Rivayetlerde "On" ya da "Onsom Han" olarak geçen kişinin Şîbani soyundan olup XIV. asrın ikinci yarısında yaşamış olan ve Ebu'l-Gazi'de geçen "Bek Ondi Oglan" olduğunu, dolayısıyla Cengiz soyundan geldiğini söyler (Bk. Lerberg, *İzsledovaniya,* s. 57-60). Ancak söz konusu şecerelerde Münge Timur'un oğlu olarak geçen "Bek Ondi Oglan" ya da "Kondu Oglan"ın oğlunun ismi Rus kroniklerin anlatımındaki "Taybuga" olmayıp "Ali Oglan"dır. Ayrıca Şîbanioğulları şeceresinde Sibir'in ilk hükümdarı sayılan Taybuga ismi de yer almaz (Ebu'l-Gazi, *Türk'ün Soy Ağacı, Türk Şeceresi*, s. 157 ve Miller, *Opısanie Sibirskago Tsarstva*, s. 51). Dolayısıyla Lerberg'in iddiaları yetersiz ve temelsiz kalmaktadır; Velyaminov-Zernov Taybuga'nın kimliği, babası hakkında çeşitli görüşler ortaya atmış, ancak kesin sonuçlara ulaşamadığını ifade etmiştir. O Rus kroniklerinde Taybuga'nın babası olarak "On" ya da "İvan" adıyla zikredilen ismin Şeyban (Şiban) olduğu görüşündedir. "İvan" isminin de "Şiban" (Şiban-İvan) isminden oluştuğunu söyler. Ancak Rus kroniklerinin verdiği bilgilerin aksine onu Taybuga'nın babası olarak görmez, babasının çağdaşı kabul eder. Bk. V. V. Velyaminov-Zernov, *İzsledovanie o Kasimovskih Tsaryah i Tsareviçah*, II, Sanktpeterburg 1864, c. II, s. 392.

gis[9] adında biri ortaya çıkmış ve bir yağmacı gibi diğerleri ile birlikte On Han'ın hükümdarlığına başkaldırarak On Han'ı öldürmüş ve yönetimi ele geçirmiştir. Ancak On Han'ın hizmetindekilerden biri Çingis'in katliamından onun Taybuga[10] adlı oğlunu kurtarma-

[9] *Yesipov Kroniği*'nde "Çingis" (Чингисъ), "Çar Çingis" (Царь Чингисъ) şeklinde yazılıdır; Undol yazmasında "Çingides" şeklindedir (Bk. YSP. LTP. UND. SPS, s. 182). *Stroganov Kroniği*'nde de "Çingis"dir. Burada Çingis Tatar asıllı olup sıradan biridir ve yağmacıdır (Bk. STR. LTP. SPSK. SPS, s. 11-12). *Remezov Kroniği*'nde "Çingız" (Чингызъ) şeklinde yazılıdır ve Tümen Hanı olarak görülür. Remezov'da Çingız, Onsom Han'dan sonraki İrtişak'ı mağlup eder. İrtişak'tan sonraki han, "Sargaçik" adında biridir (Bk. RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 318). Kroniklerde On Han'ın rakibi olarak geçen Çingiz'in kimliği hakkında da Lerberg'in görüşleri farklıdır. O Çingiz'in Altın Orda'nın meşhur mirzalarından Edigey olduğunu iddia eder. Çingi kelimesinin büyük, ulu manasına geldiğini, büyük ve ulu bir şahsiyet olan Edigey'in "büyük", "ulu", "Çingi" adına ya da unvanına sahip olduğunu belirtir. Bk. Lerberg, *İzsledovanie*, s. 61-64.

[10] *Yesipov Kroniği*'nde adı ve unvanı "Knyaz Taybuga"dır (Князь Таибуга); Pogodin yazmasında iki şekilde yazılır. "Daybuga", "Taybuga" (Bk. YSP. LTP. PGD. SPS, s. 272). Yukarıda belirtildiği üzere Sibir Hanlığı'nın kurucusu kabul edilen Taybuga'nın kimliği konusu Rus kroniklerinin verdiği yetersiz, hatalı, çelişkili bilgiler dolayısıyla Rus bilim çevrelerinde uzun süre tartışma konusu olmuştur. Velyaminov-Zernov, Rus kroniklerinin oldukça dikkatli kullanılması gerektiğini söyler ve bu konuda verdiği çelişkili bilgilere itiraz eder. Çingiz'in sıradan bir Tatar olması, On Han'ı (İvan) öldürerek tahta çıkması, kudretli birine dönüşmesi ve öldürdüğü Han'ın (Taybuga'nın babası olarak görülen On Han'ın) oğluna (Taybuga'ya) sahip çıkıp ona paye vermesini mantık dışı olarak görür. Yine Taybuga'yı Cengiz neslinden gören başka kaynakların verdiği bilgilere de bu minvalde itiraz eder. Taybuga'yı Cengiz neslinden saymak kesin olarak mümkün değildir diyerek Taybuga'nın soyunu, hâkimiyet alanı İrtiş sahillerine kadar ulaşan Tatar sultanlarından alelade bir soy olarak kabul eder (Bk. Velyaminov-Zernov, *İzsledovanie*, c. II, s. 390-393). Sibir tarihinin otoritelerinden olan Miller, künyesini belirtmediği Tatar rivayetlerine dayanarak Taybuga'nın Kırgız-Kazak Orda'dan olduğunu ve babasının Mamık Han olduğunu ileri sürer. Tarihî verileri esas alarak Cengiz Han'ın bu bölgeleri hâkimiyet altına aldığı, ele geçirilen ülkelere yerel idareciler tayin ettiği, Taybuga'nın bunlardan biri olduğu, ancak onun kimliğinin belirsiz kaldığı hususlarına dikkat çeker. Babasının Rus Sibir kroniklerinin bahsettiği kişi mi yoksa Kırgız-Kazak Orda hanı Mamık mı olduğu sorusunun cevabını bulmanın mümkün olmadığına işaret eder (Bk. Miller, *Opısanie Sibirskago Tsarstva*, s. 40-41). Taybuga'nın soyuyla ilgili yakın dönemde ve bilhassa "Upak", "İbak"tan itibaren Şibaniler ve Taybugaoğulları arasındaki taht ve rekabet hakkında Bk. A. V. Parunin, "Knyajeskaya Dinastiya Taybugidov Kontsa XV-Seredını XVI. vv. v Sovremennoy İstoriografii", *Magistra Vitae: Elektronnıy Jurnal po İstoriçeskim Naukam i Arheologii*, 2018, 1, s. 220-226.

yı başarmıştır. Bu olaydan birkaç yıl sonra Çingis Han; Taybuga'nın -On Han'ın oğlu olarak- soyluluğunu tanımış, taltif etmiş ve beylik (prenslik) tahsis etmiştir.[11] Sultan Taybuga, Çingis Han'dan kendisini nereye isterse oraya askerleri ile savaşmak için yollaması ricasında bulunmuştur. Çingis, Taybuga'nın bu ricasını geri çevirmedi ve mücehhez bir askerî birlik oluşturarak Taybuga'yı Çudların yaşadığı İrtiş Nehri kıyısına yolladı. Taybuga, Büyük Ob ve İrtiş Nehri boyunca yer alan birçok ülkeyi fethetti ve adamları ile beraber zaferle döndü. Çingis, Taybuga'nın bu başarılarını karşılıksız bırakmayarak onu onurlandırdı. Taybuga, daha sonraları tekrar Çingis'den yeni bir sefer için izin istedi. Çingis, "Taybuga'nın nereyi istiyorsa oraya sefere çıkabileceği ve hatta orada kalabileceği iznini verdi." Bunun üzerine Taybuga hane halkını da yanına alarak Tura Nehri kıyılarına doğru ilerledi. Bu nehrin kıyısında şimdi Tümen şehrinin bulunduğu yerde Çingiden[12] adındaki şehri kurdu. Taybuga uzun yıllar bu şehirde

[11] Kroniklerin müttefiken naklettiği bu bilgiyi değerlendiren Miller, Cengiz'in babasını öldürdüğü bir kişiyi tanımasının, bu kadar şefkat göstererek onun himâyesine bir ordu vermesinin mümkün olamayacağını düşünmüş; şayet böyle bir yardım, merhamet ve onur verirse Taybuga'nın Cengiz'den babasının intikamını almak isteyebileceği ihtimalini varsayarak kroniklerin verdiği bu bilgiyi gerçekçi bulmaz (Miller, *Opısanie Sibirskago Tsarstva*, s. 37-41).

[12] Sibir Hanlığı'nın ilk başkenti sayılan bu şehrin adı kroniklerde farklı farklı yazılmıştır. Sıçevs yazmasında "Çingiden" (Чингиденъ) şeklindedir; "Çingidi" (YSP. LTP. UND. SPS, s. 182); "Çingis" (YSP. LTP. RMY. SPS, s. 269); "Çimgi", "Çingi" (YSP. LTP. PGD. SPS, s. 273); "Çingiy" (STR. LTP. SPSK. SPS, s. 18). *Remezov Kroniği*'nde üç farklı biçimde geçer: "Çingid", "Çingıd Grad", "Çingi" (Bk. RMZ. LTP. MRVÇ. SPS, s. 318, 322, 349). Taybuga'nın Cengiz Han'a atfen şehre onun adını verdiği yaygın bir kanaat olsa da farklı görüşler de vardır. Lerberg, şehrin adının Cengiz Han'la ilgisi olmadığını, Çingi-Tura'nın Moğol-Tatar ismi olduğunu, doğrudan tercümesinin "en büyük şehir" ya da "başkent" manasına geldiğini belirtir ve Rusların buraya "Ulu-Tümen" dediklerini nakleder (Bk. Lerberg, *İzsledovanie*, s. 60-61). Miller Tatar rivayetlerine dayanarak eski Tatar başkenti olan "Çingid" şehrine dair kalıntıların kendi araştırmaları döneminde halen görüldüğünü belirtir. Miller yerinde yaptığı gözlemler ve yerli halka yönelttiği sorularla halkın, tarihî Tatar Kalesi'ni veya Tümen şehri tarihî kalıntılarını "Çimgi" ya da "Tsimgi-Tura" şeklinde adlandırdığını ilave eder. Onun tespitlerine göre halk bunun tarihî sebeplerini bilmez. Bir zamanlar burada "Tsimgi" adında birinin yaşamış olduğu ve bu yüzden böyle adlandırıldığı görüşündedirler. Miller "Tsimgi" veya "Çimgi" adının "Çingidin" adıyla aynı olduğunu, Sibir kroniklerini kaleme alan kişilerin bu durumu göz ardı ettiklerini belirtir. "Tsimgi-Tura" adındaki "Tura" sözcüğü Türk dillerinde ve

KAYNAKLAR
Sibir Kronikleri

"Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 312-366.

"Sibirskaya Letopis Savvı Yesipova", *Sibirski Vestnik*, Sanktpeterburg 1824, s. 120-174.

"Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 1-46.

"Stroganovskaya Letopis Po Tolstovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 47-96.

"Stroganovskaya Letopis v Sokraşeniy Po Afanasiyevskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 97-104.

"Yesipovskaya Letopis Po Abromovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 241-260.

"Yesipovskaya Letopis Po Buzunovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 296-306.

"Yesipovskaya Letopis Po Golovinskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 307-311.

"Yesipovskaya Letopis Po Pogodinskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 271-295.

"Yesipovskaya Letopis Po Rumyantsovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 261-270.

"Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 105-170.

"Yesipovskaya Letopis Po Spisku Undolskago", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 171-240.

KİTAP VE MAKALELER

ACAR, Serkan, "Sibir Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, İstanbul 2017, s. 388-406.

ACAR, Serkan, *Kasım Hanlığı (1445-1681)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

ALAN, Hayrunnisa, "Altınorda Hanlığında Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı", *Tarih Dergisi*, S. 54, (2011/2), İstanbul 2012, s. 1-20.

ALİMOV, Rysbek, *Kadir Ali Bek ve Camiü't-Tevarih'i Üzerine Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

ANDREYEV, A. İ., "Çerepanovskaya Letopis", *İstoriçeskie Zapiski*, Leningrad 1942, T. 13, s. 308-323.

ARMSTRONG, Terence, *Yermak's Campain in Siberia*, The Hakluyt Society, Londra 1975.

ATLASİ, Hadi, *Sibir Tarihı, Söyenbike, Kazan Hanlıgı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1993.

ATLASİ, Hadi, *Sibir Tarihi*, Çev. Eser Havare, TTK, Ankara 2016.

Ayneddin Ahmerov'un Kazan Tarihi, Haz. Fatih ÜNAL, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara 2009.

BAHRUŞİN, S. V., *Oçerki Po İstorii Kolonizatsii Sibiri v XVI. i XVII. vv.*, I, Nauçnıe Trudı, Moskva 1955.

BUTSINSKİ, P. N, *Zaselenie Sibiri i Bıt PervıhYeya Naselnikov*, Harkov 1889.

EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN, *Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi*, Çev. Doktor Rıza Nur, Sadeleştiren Yunus Yiğit, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2009.

FİŞER, İogan Ebergard, *Sibirskaya İstoriya s Samago Otkrıtiya Sibiri Do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujiem*, Sanktpeterburg 1774.

İstoriya Literatura Urala (Konets XIV_XVIII v.), Red. V. V. Blajes-E. K. Sozina, Yazıki Slavyanskoy Kulturı, Moskva 2012.

KARAMZİN, N. M, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskago*, Kniga III, T. IX, X, XI, Sanktpeterburg 1843.

LERBERG, A. H., *İzsledovaniya, Slujaşıe K Obyasneniyu Drevney Russkoy İstoriy*, Sanktpeterburg 1819.

LEVŞİN, Aleksey, *Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, 2. Kısım, S. Peterburg 1832.

MERCANİ, Şehabeddin, *Müstefâdü'l- Ahbâr Fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar,* Yay. E. N. Hayrullin, Çev. Mustafa Kalkan, Ankara 2007.

MİLLER, Gerard Friderik, *Opısanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena*, Akademiy Nauk, Sanktpeterburg 1750.

Moğolların Gizli Tarihi, Çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara 2010.

NEBOLSİN, Pavel, *Pokorenie Sibiri*, Sanktpeterburg 1849.

OJEGOV, S. İ., *Slovar Russkogo Yazıka*, Moskva 1989.

PARUNİN, A. V. "Knyajeskaya Dinastiya Taybugidov Kontsa XV-Seredını XVI. vv. v Sovremennoy İstoriografii", *Magistra Vitae: Elektronnıy Jurnal po İstoriçeskim Naukam i Arheologii*, 2018, 1, s. 220-226.

RADLOFF, Wilhelm, *Manas Destanı*, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Türksoy Yayınları, Ankara 1995.

RADLOFF, Wilhelm, *Sibirya'dan I*, Çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1954.

Russkiy Biografiçeskiy Slovar, S. Peterburg, 1897.

Sibirski Letopisets: Letopis Kontsa XVII i Naçala XVIII Stoletıy Vedennaya v Tobolske, Tobolsk 1892.

SPERANSKİ, M. N., P*ovest o Gorodah Tare i Tyumeni*, Trudı Komissii po Drevne-Russkoy Literature Akademii Nauk, Leningrad 1932, T. 1.

TOPSAKAL, İlyas, *Sibirya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ötüken, İstanbul 2017.

ÜNAL, Fatih, "Türk Tarihinin Kaynaklarından Camiü't-Tevarih ve Müellifi Kadir Ali Beg Hakkında", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 37, Erzurum 2008, s. 231-239.

VELYAMİNOV-ZERNOV, V. V., *İzsledovanie o Kasimovskih Tsaryah i Tsareviçah*, II, Sanktpeterburg 1864.

VELYAMİNOV-ZERNOV, V. V., İzsledovanie o Kasimovskih Tsaryah i Tsareviçah, III, Sanktpeterburg 1866.

ZİYAEV, H., Uzbeki v Sibiri (XVII-XIXvv), Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR, Taşkent 1968.

Dizin

A

Abalak 44, 59, 60, 70
Abdullah 16
Ader 44, 45
Agiş 47
Akmirza 48
Alaça 70
Aleyeviç 78
Ali 36, 41, 44, 47-48, 54, 55, 56, 71, 74-75, 78
ALİ 71
Altauloviç 48, 54
Altınay 54
Altın Orda 42, 55-56, 75
Angiş 15, 45, 47
Arslan 78-79
Asmanak 54, 78
Astarhan 15-16
Asya 17-18, 25, 49
Atbaş 68
Atik Mirza 56

B

Baraba 39
Basan 55, 60
Begiş 69-70
Begişev 70
Bekbulat 15, 47-49, 56, 58, 64, 71
Bek Ondi Oğlan 47
Bizans 25-26
Bogdan 27
Boris Godunov 66, 74
boyar 19
Boyar 56, 60
Bryazge 27
Buhara 16, 36, 47-49, 57, 64, 68, 79, 82
BUHARA 64

C

Cengiz Han 9, 15, 25, 41-43, 47, 75

Ç

Çilikul 78
Çimgi 9, 43-46
Çingi 42-43, 46, 73
Çingiden 43, 45
Çingis 41-43
Çingi Tura 15
Çinki 9
Çud 43, 46
Çulım Gölü 64
Çusovaya 16-17, 51-52
Çuvaş 54, 59
Çuvaş Burnu 18, 30, 36, 57, 59
ÇUVAŞ BURNU 57

D

Danil Çulkov 73-77
Don-Volga 16-17, 28
Düzmece Dimitri 74

E

Ebu'l- Gazi 44, 47
Ebu'l-Gazi 9, 41, 44, 47-49, 79
Ebulhayr 54, 78
Edigey 42

F

Fedor İvanoviç 66, 73-74
Filaret Nikitiç 24, 80
Fin-Ogur 9, 40

G

Groze 27

H

Hoca Han 15, 44
Hotın 80

İ

İbak 15, 42, 44-47
İliten 54, 78
İncil 25, 28, 79
İran 17
İrtiş 15, 39-40, 42-43, 45-46, 54, 56, 58, 60, 61, 63-64, 67-68, 70-73, 77, 81
İsker 9, 15-16, 18, 29, 45-46, 63
İsrail 50
İşim 15, 40, 46, 54, 59, 78
İvan 15, 17, 19, 27, 41-42, 44, 66, 73
İVAN 71
İvan Gluhov 65
İvan Koltsov 17, 27, 61, 66-67, 82
İvan Mansurov 36, 71
İvan Muraşkin 17, 29
İvan Myasnov 37
İvan Vasilyeviç 53, 61-62, 65-66

K

Kalmık 39-40
Kama 16-17
Kanay 48, 54, 78
karaçi 55, 74-75
Karaçi 55-56, 64, 66-68, 70, 74-77, 82
kasım 69
Kasım 15, 47, 55-56, 60, 65, 74-75, 78
Kasım Hanlığı 74-75, 78-79
Kaşlık 9, 15, 45, 59
Kaydaul 69-70
Kazak 48, 53, 59, 66, 74-75, 79
Kazak Orda 47, 66, 74-75, 77, 82
Kazan 5, 6, 9, 15-16, 44-46, 57
Kazan Hanlığı 44-46, 55, 57
Kazım 47
Kereyid 41
Kergedan 17
Kırgız 42, 48
Kırım 54-55, 66, 74
Kızıl-Tura 41
Kipriyan 10, 23-24, 26, 80
Knyaj Lug 75
Kolarovo 63
Koltsov-Masalski 54
Kozak 51-52, 55, 61, 70-71, 77
Küçüm 9, 10, 15-16, 18-19, 21, 25-26, 28-31, 35-37, 44, 47-51, 53-59, 61-65, 68-71, 74-79, 81-82

L

Litvanya 52

M

Mametkul 48, 53-54
Mamuk Han 45
Mangazey 40
Mar Han 15, 44
Matfey Meşeryak 27, 76
Mihail Fedoroviç 23, 78, 80
Moğol 15, 39, 43
Moskova 6, 16-19, 23, 25, 30, 36-37, 39, 48, 54, 61-62, 65-66, 71, 73-75, 77-78, 80

Muhammed 40, 44-47, 49-50
Muhammed Han 9, 15, 44-47, 74
Muhammed Kul 16, 28, 36, 48, 53-56, 58, 60-61, 63, 65-66
Murtaza 35, 47-49, 54, 79
Musa 50

N

Nazım 64, 81
Nikita Pan 27
Nitsa 39
Nogay 19, 29, 32, 41, 48, 78, 79
Nogay Orda 15, 48
Novgorod 6, 19, 23

O

Ob 39-40, 43, 64, 71
Obder 44, 45
Om 64
Ondan Sultan 74-75
Ong Han 41
On Han 25, 41-43
Onsom Han 41-42
Oraz Muhammed 56, 74-75, 78
Orta Asya 17, 49
Ostyak 51, 58, 60, 70, 81

P

Pegaya Orda 39-40

R

Rus 41-42, 44-45, 48, 50, 52-53, 55,-58, 60-61, 64, 66, 69-70, 72-75, 77-79
Rusya 5-6, 15-21, 24-25, 29-30, 39, 53, 61-62, 65-66, 71, 73-74, 80
Ryazan 19

S

Saltan 74-76
Samoyed 40
Sargaçik 42
Sauskan 61, 67-68
Semen Bolhovski 65
Senbahta 36, 62-63
Seydak 18, 31, 36-37, 46-47, 49, 54, 56, 64, 69-71, 74-77
Sıçev 20, 21, 35, 44-45, 47, 53, 55-56, 62, 64, 67-68
Sır Derya 48
Sibir 68, 71, 75-77, 79-82
Sibir Hanlığı 9-10, 15-20, 22-24, 26-32, 35, 41-43, 45-46, 48-49, 51-53, 55-57, 61, 74, 82, 84
Sibirya 6, 9-10, 15-16, 18, 20, 22-23, 26, 30, 35, 40, 45-46, 52, 67, 73, 81, 85
Sinbahtı 63
Slav 10, 20, 25
Spasski 21
Surgut 40

Ş

Şîbani 41, 44-45
Şigay Han 74

T

Tagil 39, 52-53
Tara 54, 64, 78-79
Tatar 15, 16, 23-24, 26, 28, 35-36, 39, 41-43, 45-47, 49, 52-53, 55-57, 59-63, 65,

66-70, 72, 74, 77
Tauzak 53
Tavda 53, 55, 64
Taybuga 15, 18, 25, 41-45
Timofey 16, 27, 51
Tin Ahmet 48, 78
Tobol 39, 54-55, 59
Tobolsk 10, 15, 18-20, 22-24, 31, 37, 46-47, 49, 57, 67-68, 70, 73-78, 80, 82, 85
Tretyak Çebukov 15-16
Tura 15, 39, 41, 43-44, 53
Tümen 9, 15, 20, 42-44, 73
Türk 15-16, 18, 31, 41, 43-44, 47-48, 75, 79
Türkistan 5-6, 29

U

Upak 15, 42, 44-46
Ural 5, 6, 17, 40

V

Vagay 63, 68, 76, 82
Vasiley Sukin 37, 73
Vogul 26, 35, 39, 70
Volga 9, 16-17, 22, 24, 26-29, 45, 53, 76, 81
Voyeykov 54, 78

Y

Yabalak 44-45, 47, 60, 81
Yâdigâr 15, 25, 47-49, 58
Yakov Mihaylov 27
Yapançi 70
Yavlutur 59
Yayık 45, 48
Yermak 9, 10, 16, 17-22, 24, 26-31, 35, 36, 37, 40, 51-53, 55, 58-64, 66-71, 80-82, 84
Yulmısk 64